

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

CYRILLO-METHODIAN RESEARCH CENTRE
AT THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

ЮЖНОСЛАВЯНСКИ КОПИСТИ И СКРИПТОРИИ ОТ XIV ВЕК FOURTEENTH CENTURY SOUTH SLAVONIC SCRIBES AND SCRIPTORIA

какоко си...
какоко си...
какоко си...

МНЪ СЕПТЪ ВРН. ННЪ КАДЛН, ЛДМЫА

ѣдѣ. ннѣ. вѣ. аблмаллонидисѣоч.

сиди Христофор, днтин садн нднкшадм
благославъ и новомоультѣдѣ. лѣпѣхынмкѣр. новын.

Ръдомо, гѣдкони днкшншсѣд прѣдѣ. ннѣ.
квнѣ, ѡнкосншѣ трѣмшѣд. зѣже въ аблм.

Дѣри мѣль нѣдѣ. токо лѣтѣ вѣ. ннѣ.
дѣгонднѣ о гѣ. ннѣ. днкшншѣ о гѣ. ннѣ. дѣже ѡри.

мѣль нѣкоульнѣ. и прѣдѣ. гѣ. ннѣ. дѣже ѡри.
днѣ вѣ. ннѣ. ннѣ. гѣ. ннѣ. мѣ. ннѣ. оу. вѣ. вѣ. борнѣ.

гѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ.
ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ.

ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ.
ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ.

ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ.
ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ.

ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ.
ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ.

ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ.
ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ. ннѣ.

ISBN 978-954-9787-66-5

**КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ**

Доц. д-р Марко Скарпа

Марта Рипаранте

Милена Давидович

ЮЖНОСЛАВЯНСКИ КОПИСТИ И СКРИПТОРИИ ОТ XIV ВЕК

АЛБУМ

СОФИЯ 2024

Кирило-Методиевски научен център – Българска академия на науките
1000 София, ул. „Московска“ 13
www.kmnc.bg

Изработването и публикуването на каталога е финансирано по проект
„Южнославянски кописти и скриптории от XIV век“
към програма за сътрудничество от Фонд „Научни изследвания“
(№ КП-06-Н50/4 30.11.2020).

© Кирило-Методиевски научен център
2024

Автори:

Доц. д-р Марко Скарпа
Марта Рипаранте
Милена Давидович

Редактори:

Проф. д-р Вася Велинова
Проф. д-р Елисавета Мусакова

Графичен дизайн:

Гл.ас. д-р Тотка Григорова
Анита Борисова

Със сътрудничеството на:

Доц. д-р Ива Трифонова
Проф. д-р Веселка Желязкова

Формат 300/300 мм

Печатница „Симолени-94“
София, бул. „Владимир Вазов“ 15

ISBN 978-954-9787-66-5

ВЪВЕДЕНИЕ

Културното наследство на народите достига до нас чрез различни средства, които днес са много повече от преди, благодарение на дигиталната революция. Хилядолетия обаче основното средство за това е било, и вероятно остава и до днес – книгата. До края на XV век, а в пределите на източна Европа и за много по-дълъг период, това е ръкописната книга.

Взимаме в ръцете си ръкописни книги, изследваме тяхното съдържание, което сравняваме със съдържанието на други ръкописи, за да можем да достигнем до текста, който е най-близък до оригинала... Понякога изобщо и не забелязваме, че зад всяка една ръкописна книга стои по един човек, а не рядко и повече от един, които са направили и изписали въпросния ръкопис. Именно на тези хора е посветено нашето изследване, което показваме в тази изложба, представена в центъра на София, а впоследствие преведена на сръбски език и показана в университетската библиотека в Белград, която сега правим и на книжка.

Концентрирали сме се върху XIV век, тъй като това е време на изключителен културен разцвет за южните славяни, засвидетелстван, също така, и от големия брой налични ръкописи. Тук бихме желали да представим по разбираем начин за хората, които не са запознати с работата и с използваните инструменти в занаята на средновековния копист, техният начин на работа и впоследствие накратко науката, която изследва старата кирилска писменост – славянската палеография, стигайки до най-новите ѝ развития, върху които работим в изследователския проект „кописти 14“ (www.Kopisti14.Kmnc.Bg). Накрая представяме 16 кописти, 8 от които са писали със среднобългарски правопис и 8 със сръбски.

Не е случайно, че това изследване намери своя „дом“ в кирило-методиевския научен център при българската академия на науките, изследователски център, който се занимава с изворите, отнасящи се до делото на светите Кирил и Методий, както и с тяхното наследство - писмеността на славянския език, първоначално чрез глаголическата азбука и впоследствие чрез кирилската. Най-скъпоценното наследство – писмеността, разпространена от солунските братя и достигнала до нас благодарение на всички тези личности – кописти, които векове наред са преписвали ръкописи и заради това са преносители на това писмено наследство.

Надяваме се, че въпреки скромният материал, който може да се види в тази книжка, за много хора би могло да стане достъпно богатството на тази традиция и би могла да се усети отговорността на всички ни относно предаването на това културно и духовно наследство, което сме получили, дори и чрез наличните нови съоръжения, които модерната епоха ни предоставя.

Доц. д-р Марко Скарпа

Какоко си...
Какоко си...
Какоко си...

МНЪ СЕПТЪ В РИ. НИИ КАДЛІН, Л ДЫМА

Іа вѣ. ннѣ. вѣ. вѣ. ала ма лон а днѣ боу.

сиди Христофор, днѣ на сад и днѣ на сад
благославъ и новомоуль тѣхъ. а ехъ и мѣсѣ. новыи.

Рѣдомо. гѣко и днѣ на сад прѣзъ. а ехъ
какоко си. трѣма шѣд. заже въ ала ма.

Дѣрнма въ ала ма. а ехъ. а ехъ. а ехъ.
а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.

а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.
а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.

а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.
а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.

а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.
а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.

а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.
а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.

а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.
а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.

а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.
а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.

а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.
а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ. а ехъ.

КОПИСТИ В XIV В. COPYISTS IN THE 14TH CENTURY

Буквеният знак „К“ е логото на изследователски проект, разработван от Кирило-Методиевския научен център при БАН в сътрудничество с Института по математика и информатика при БАН, в който участват дванадесет учени от България, Сърбия и Италия. Проектът цели да проучи и систематизира знанията за южнославянските скриптории и книжовниците, работили в тях през особено важния за културата на Балканите XIV век. Изложбата запознава с процеса на създаване на ръкописната книга, с науката, която изучава писмото – палеографията, както и с осем български и осем сръбски копиисти, оставили имената си в ръкописите.

The alphabetic character “K” is the logo of the research project developed by the Cyrillo-Methodian Research Centre at the BAS in collaboration with the Institute of Mathematics and Informatics at the BAS, which involves twelve researchers from Bulgaria, Serbia and Italy. The project aims to explore and systematise the knowledge about the South Slavonic scriptoria and the scribes who worked in them during the fourteenth century, which was a particularly important period for the culture of the Balkans. The exhibition presents the process of manuscript creation, the science that examines the handwriting – palaeography, as well as eight Bulgarian and eight Serbian copyists who inscribed their names in the manuscripts.

Автори:

Доц. д-р Марко Скарпа
Марта Рипаранте
Милена Давидович

Редактори:

Проф. д-р Вася Велинова
Проф. д-р Елисавета Мусакова

Графичен дизайн:

Гл.ас. д-р Тотка Григорова
Анита Борисова

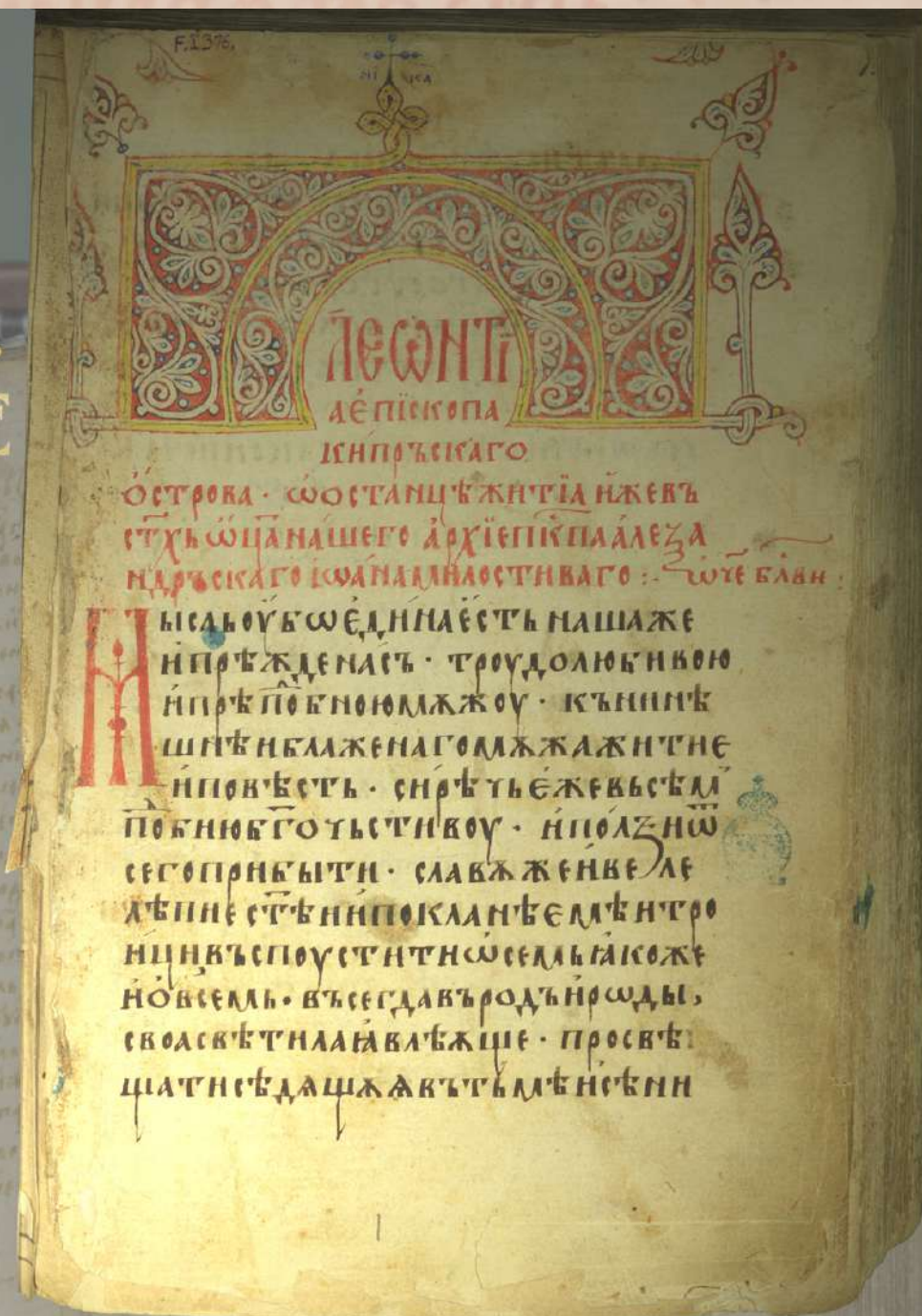
Със сътрудничеството на:

Доц. д-р Ива Трифонова
Проф. д-р Веселка Желязкова
Проф. д-р Евтимий Цигаридас
Гл.ас. д-р Александра Трифонова

Проектът и изложбата се осъществяват с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ по проект № КП-06-Н50/4 30.11.2020.

www.kopist14.kmnc.bg

Когато не е посочено друго, снимките са взети от изображения, които са публично достояние.

Лаврентиев сборник от Руската национална библиотека (F.1.376)
Lavrenty's Miscellany from the Russian National Library (F.1.376)

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ
НАУЧЕН ЦЕНТЪР
КЪМ БАН

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

155
BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

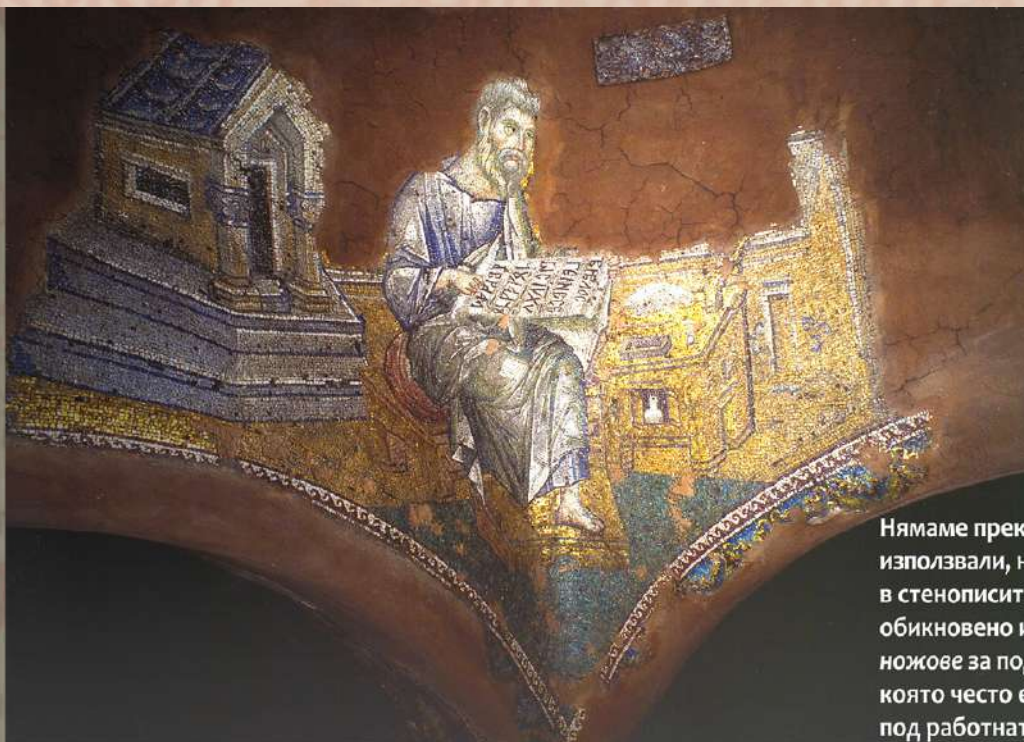
ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

С подкрепата на Столична община

Мозайка от църквата „Св. Апостоли“, Солун (1310–1314)
Mosaic from the Church of Holy Apostles, Thessaloniki (1310–1314)

ИНСТРУМЕНТИ ЗА ПИСАНЕ WRITING TOOLS

Нямаме преки сведения за инструментите, които средновековните кописти са използвали, но представа за тях ни дават изображенията на пишещите евангелисти в стенописите и миниатюрите. Върху работната маса на книжовниците обикновено има перо, което може да е направено от тръстика или да е птиче перо; ножове за подостряне на перото и разчертаване на листа за писане; мастилница, която често е свързана с кутията за перото; шишенца, обикновено поставяни под работната маса. Те са били пълни с червено и черно мастило. Книжовниците са използвали ножници, също линия и пергел за оразмеряване и очертаване, нож или гъба за изстъргване на сбъркан текст.

We have no direct information about the tools used by the mediaeval copyists, but an idea is given to us by the representations of the evangelists on the act of writing in the frescoes and miniatures. On the scribe's workbench there is usually a pen, which may be made of reeds or a bird feather; knives for sharpening the quill and laying out the writing sheet; an inkstand, which is often attached to the quill case; a small bottle, which is usually placed under the workbench. These were filled with red and black ink. Scribes used scissors, also a ruler and a compass for sizing and outlining, a knife or sponge for scraping out misplaced text.

Стенопис от църквата „Св. Петър“ (XIII век)
Fresco from the St. Peter's Church (13th century)

Стенопис от манастира Студеница (XIII век)
Fresco from the Studenica monastery (13th century)

МАСТИЛО INK

Обикновено мастилото се е приготвяло от самите копиисти. Най-разпространеното мастило е било желязно-галовото. То се е правело от природни дъбилни вещества, желязни соли, минерални киселини и природни смоли. Най-често за направата на такива мастила са били използвани дъбови шикалки, събирани от кората на дърветата. Те са съдържали голямо количество танин, необходим за направата на мастилото. То е имало тъмнокафяв до черен цвят. Червеното мастило се правело от цинобър. С него са пишели заглавията и необходимите литургични указания в полетата.

The ink was usually prepared by the copyists themselves. The iron gall ink was the most common and it was made from natural tanning substances, iron salts, mineral acids and natural resins. Gall nuts harvested from the bark of oak trees were most often used to make such inks. They contained a high amount of tannin, which was needed to make the ink. It had a dark brown to black colour. The red ink, on the other hand, was made from cinnabar. It was used to write the headings and necessary liturgical instructions in the margins.

Кристали от желязен(II) сулфат хептахидрат
Iron(II) Sulfate Heptahydrate crystals

Цинобър
Cinnabar

Смола от черешово дърво
Resin from cherry tree

Дъбови шикалки
Gall nuts from oak trees

КИРИЛ И МЕТОДИЙСКИ
НАУЧЕН ЦЕНТЪР
КЪМ ВАТ

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

С подкрепата на Столична община

TETRADI GATHERINGS

Ръкописът се е пишел преди да бъде подвързан. Тялото на ръкописа е съставено от тетради. Обикновено една тетрада е съдържала осем листа: това са четири листа, сгънати на две и вложени един в друг. Копистът е изписвал тетрадите една след друга. През Средновековието самите са били номерирани. Обичайно номерацията била в началото или в началото и в края на всяка тетрада. Това се налагало, за да бъдат подвързани накрая в правилен ред. Номерата са били записвани с букви, които през средните векове са имали и числена стойност.

The manuscript was written before it was bound. The body of the manuscript is composed of gatherings. Usually, a gathering, or quire, contained eight folios: that is, four folios folded in half and nested inside each other. The copyist wrote out the gatherings one after the other. In the Middle Ages, only these were numbered. Their numbering was usually at the beginning or both at the beginning and end of the gathering. This was necessary in order to be able to bind them later in the correct order. The numbers were written using letters, which in the Middle Ages also had numerical value.

творить . аще съставишь тако . вънвѣ
роу нмоу тѣмъ . и продоу тѣмъ . а
нвѣзлау тѣмъ . то нѣ зыкъ . н днмъ же ш
нн кан а фа . архимирен сын лѣ тоу толоу .
реналъ вни не вѣ сте мнучею же . ни поли
шлн нѣ те . како оу нѣ в амъ . да н днмъ
у лнкъ оу лреть залю дн . а мѣ вѣ нѣ зыкъ .
погнѣ меть . сего же швѣ вѣ мѣ ре . мѣ ар
хирен сын лѣ тоу толоу про ре . како хо
тѣ ше нѣ оу лрѣ тн залю дн . не ткло
залю дн . мѣ да че да вѣ нн растоу нѣ ма
сѣ вѣ реть вѣ днмо . ш того же днѣ швѣ
ше да вн оу бѣ ли . нѣ же мѣ лоу не нѣ вѣ
хотѣ ше . вѣ нн дѣ нѣ хъ . мѣ нѣ ш тоу вѣ стра
ноу блнзъ поустннѣ . вѣ нѣ ф ре къ мар
ца нѣ днн г ра ѣ . н тоу жн вѣ ше своу ченн
сво нѣ дн . **а** в то . 2 . нѣ . нѣ . шѣ шѣ . гла . ра
вѣ в ра ле . шѣ тѣ створише архиреннѣ
н старѣ цн на нѣ а . н рѣ ше нѣ сѣ вѣ . блтѣ
ннко мнко мѣ же польза нѣ . сѣ мноръ поне
мъ нѣ дѣ тѣ . вѣ хѣ оу те нѣ лннн мѣ кон . шѣ
шѣ шн хѣ да поклометѣ вѣ прѣ змнѣ хъ .
внѣ же прнстоу пнше нѣ ф нлн поу . нѣ

Първи лист на четвъртата тетрада (A) на ръкопис № 5 в Научния архив на Българската академия на науките.

The first folio of the fourth gathering (A) of the manuscript № 5 of the Scientific archive of the Bulgarian Academy of Sciences.

КОЛОФОН COLOPHONS

Най-често в края на ръкописа, по-рядко в началото или на други места, копистът поставял по-кратък или по-дълъг текст, наречен „колофон“. В него той записвал името си, мястото и датата на преписването на ръкописа, както и сведения за поръчителя и съдържанието. Много често копистът призовавал читателя да се моли за него и да прости направените грешки. Копистите на по-голямата част от южнославянските ръкописи, писани през XIV в., остават анонимни, а местата на тяхната работа – неизвестни.

Most often at the end of the manuscript, less often at the beginning or in other places, the copyist inserted a shorter or longer text called a “colophon”. In it he recorded his name, the place and date of the manuscript’s copying, as well as information regarding the commissioner and the contents. Frequently, he also urged the reader to pray for him and to forgive the mistakes made. The copyists of the majority of South Slavonic manuscripts written in the fourteenth century remain anonymous and the places of their work unknown.

Свн Златоветъ по(п) Марко исписа

Колофон на Поп Марко / Colophon of Priest Marko
f. 269v – РНБ, Гилф. 34

+ Помени, Г(оспод)и, попа Герасима +

Колофон на Поп Герасим / Colophon of Pop Gerasim
f. 51v – НБКМ 231

† Трѡдѣ же и болѣзнь Лаврентіа
линѡрогѣшнаго таха с(в)лѣщенноинокѣ +

Колофон на Йеромонах Лаврентий / Colophon of Hieromonk Lavrentiy
f. 214r – РНБ, Fl. 376

КОПИСТИ И СКРИПТОРИИ COPYISTS AND SCRIPTORIA

Работата на копииста е изисквала различни умения, които той обикновено притежавал и е можел да работи и сам. От различни извори обаче е известно, че във Византия и Западна Европа е имало скриптории, в които работата е била разпределена между много писачи и където младите копиисти усвоявали от по-опитните уменията за писане. Що се отнася до славянския ареал, изследователите са установили, че скриптории е имало в някои манастири и само се предполага, че такива са били организирани и в царския двор. Ръкописите, създадени по едно и също време в общ скрипториум, обикновено имат общи формални черти, включващи стила и техниката на писане. В редица случаи обаче вероятно става дума за по-малки ателиета и професионални копиисти, които в зависимост от своите поръчки са пътували по различни места.

Usually the copyist was able to work alone thanks to the variety of skills he possessed. However, it is known from various sources that in Byzantium and Western Europe there were scriptoria in which the work was divided among many scribes and where young copyists learned the skills of writing from the more experienced ones. As far as the Slavic area is concerned, researchers have found that scriptoria existed in some monasteries and it is only assumed that such were also organised in the royal court. Manuscripts produced at the same time in a common scriptorium usually share formal features, including the style and technique of writing. In several cases, however, there were probably smaller workshops and sometimes there were professional copyists who travelled to different destinations depending on their commissions.

Стенопис от църквата „Свети Четиридесет мъченици“, Велико Търново (втората половина на XIII век [?])

Fresco from the Holy Forty Martyrs Church, Veliko Tarnovo (second half of the 13th century [?])

МАНАСТИРИТЕ КАТО КУЛТУРНИ ЦЕНТРОВЕ ПРЕЗ XIV В. MONASTERIES AS CULTURAL CENTRES IN THE 14TH CENTURY

Стенопис от Бачковския манастир (XIX век)
Fresco from the Bachkovo Monastery (19th century)

През XIV век манастирите на Балканите са били важни културни средища. Ръкописите са били създавани най-вече в скрипториите на манастирите, където са били обучавани копистите. В тези обители гръцки, български и сръбски монаси често са живеели заедно, което водело до интензивен обмен на ръкописи и обогатяване на манастирските сбирки. Най-главният и важен духовен и културен център по това време е била Света гора, където са действали повече от двадесет манастира, посещавани от целия православен свят. Те са поддържали непрекъснати връзки с другите по-малки манастири на Балканите.

During the fourteenth century, monasteries in the Balkans were important cultural centres. Manuscripts were mostly produced in the *scriptoria* of the monasteries, where the new copyists were trained. In these holy communities, Greek, Bulgarian and Serbian monks often lived together, resulting in an intensive exchange of manuscripts and enrichment of the monastery collections. The main and most important spiritual and cultural centre at that time was Mount Athos, where more than twenty monasteries were active and visited by the whole Orthodox community. They maintained continuous relations with other smaller monasteries in the Balkans.

КИРИЛ И МЕТОДИЙСКИ
НАУЧЕН ЦЕНТЪР
КИМ БАИ

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

150
BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ
МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

С подкрепата на Столична община

СЛАВЯНСКА ПАЛЕОГРАФИЯ SLAVIC PALAEOGRAPHY

Славянската палеография е научна дисциплина, която изучава историята на почерка и техниките на писане, анализира процеса на създаване на писмени документи, писани на глаголица и кирилица. Палеографи като Пьотър Лавров, Вячеслав Щепкин, Беньо Цонев, Владимир Мошин, Димитрие Богданович, Божидар Райков и много други през миналия век са дали своя принос в изучаването на двете славянски азбуки и на формалните им характеристики, както и на тяхното културно-историческо значение. Повечето от тях са автори на първите каталози на средновековните славянски ръкописи, които правят книжовните паметници достъпни за по-нататъшни научни изследвания.

Slavic palaeography is a scientific discipline that studies the history of handwriting and writing techniques, and analyses the process of producing documents written in the Glagolitic and Cyrillic alphabets. Paleographers such as Pëtr Lavrov, Vjačeslav Ščepkin, Benjo Conev, Vladimir Mošin, Dimitrij Bogdanovič, Božidar Rajkov and many others have contributed to the study of the two Slavic alphabets and their formal features as well as their cultural and historical significance over the past century. Most of them were the authors of the first catalogues of mediaeval Slavonic manuscripts, which made the literary monuments accessible for further scientific research.

Владимир Мошин (1894–1987)
Vladimir Mošin (1894–1987)

Беньо Цонев (1863–1926)
Benjo Conev (1863–1926)

Божидар Райков (1939–1995)
Božidar Rajkov (1939–1995)

Вячеслав Щепкин (1863–1920)
Vjačeslav Ščepkin (1863–1920)

Димитрие Богданович (1930–1986)
Dimitrij Bogdanovič (1930–1986)

Пьотър Лавров (1856–1929)
Pëtr Lavrov (1856–1929)

СЛАВЯНСКА ПАЛЕОГРАФИЯ SLAVIC PALAEOGRAPHY

Основна цел на славянската палеография е да проучи и систематизира начертанията на буквите в кирилската и глаголическата азбука, да изведе тяхната типология и на базата на основните характеристики на писмото да датира и локализира писмени документи, създадени през Средновековието. Анализирайки подробно почерците, учените се стремят също така да идентифицират преписвачите, които са участвали в създаването на ръкописи, като същевременно реконструират историята и организацията на дейността в средновековните школи и книжовни средища.

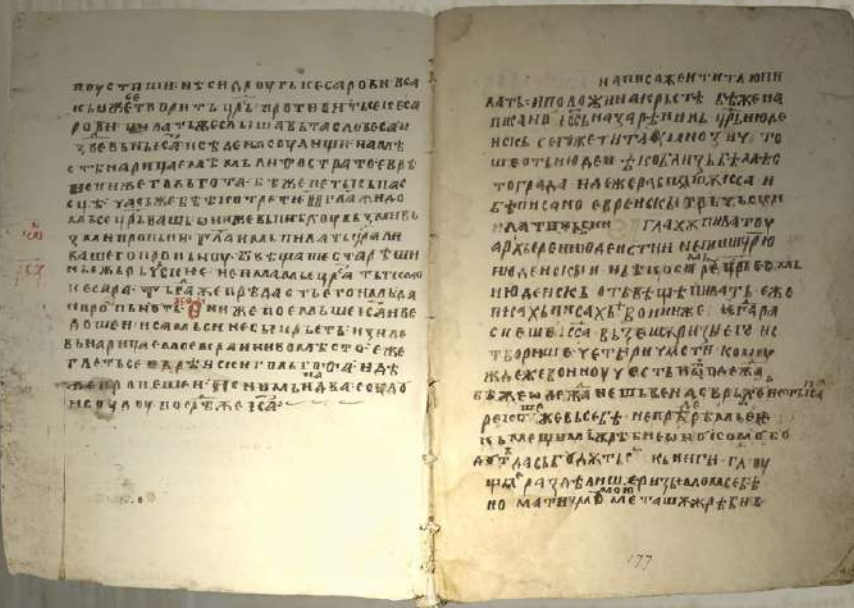
The main purpose of Slavic palaeography is to study and systematise the lettering of the Cyrillic and Glagolitic alphabets, to determine their typology, and to date and locate written documents created in the Middle Ages on the basis of the main features of the script. By analysing the handwriting in detail, scholars also aim to identify the copyists who were involved in the manuscripts production, while also reconstructing the history and activity of mediaeval schools and writing centres.

Средата на 70-те г. на X в.
Супрасълски сборник в Националната и университетска
библиотека на Словения (Cod. Kor. 2)
Between the mid and the 70s of the 10th century
Codex Suprasliensis in the National and University Library
of Slovenia (Cod. Kor. 2)

1073 г.
Симеонов сборник в Държавния исторически музей,
Синод, 1043/31д (Снимки: личен архив на проф. Анисава Милтенова)
1073
Simeon's Miscellany in the State Historical Museum
(Синод, 1043/31д (Photos: personal archive of prof. Anissava Miltenova)

Край на XI или началото на XII в.
Добромирово Евангелие в Руската национална библиотека (Q.n.1.55)
End of the 11th or beginning of the 12th century
Evangelium Dobromiri in the Russian National Library (Q.n.1.55)

Край на XII в.
Слепченски апостол в Народната библиотека „Иван Вазов“ (25 (62))
End of the 12th century
Slepche Apostolos in the Ivan Vazov National Library (25 (62))

Край на XIII в.
Драгановия миней в Руската държавна библиотека (Григ. 42 (M. 1725))
End of the 13th century
Dragan's Menaion in the Russian State Library (Григ. 42 (M. 1725))

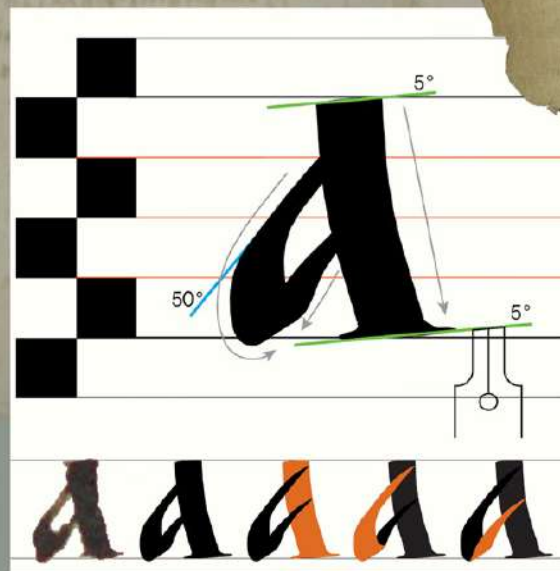

ПАЛЕОГРАФСКА МЕТОДОЛОГИЯ

PALEOGRAPHIC METHODOLOGY

Палеографският метод, използван от учените, се основава главно на сравнението на графични форми между един или повече ръкописи, като се започне от кодекси със сигурна дата и място на написване и се завърши с анонимни, непълни текстове и отделни фрагменти. Това сравнение се извършва въз основа на обективни критерии, в рамките на научно одобрени параметри и с използване на все по-точна терминология. Анализира се не само формата на отделните букви, но се вземат предвид и всички елементи, които са „външни“ за почерка, но тясно свързани с него, като например пунктуацията и ударенията. В по-широк контекст се включват и наблюдения над украсата, писмовния материал, подвързията и пр.

The palaeographic method that has been used by scholars is mainly based on the comparison of graphic forms between one or more manuscripts. Starting with codices for which the date and place of production is certain, they are also able to determine this information from anonymous, incomplete and fragmentary texts. This comparison is carried out on the basis of objective criteria, within scientifically agreed parameters and using increasingly precise terminology. Not only is the form of individual letters analysed, but all elements that are 'external' to handwriting but closely related to it are also taken into account, such as punctuation and accents. Observations on decoration, letter material, binding, etc. are also included in a broader context.

сѣмрътнѣ грѣховныа . азъ неже
хѣлюбивнѣзѣлоднѣи аса бывши
мѣ прѣжде нашего города мѣже мѣ
жнѣшнѣмъ бѣгоу годнѣмъ жнѣ
тнѣмъ . на ѡдѣа воле ка дѣ не тѣв
ѡна словеса доу гѣкъ доу гоу при
сно глѣмъ . ако прѣждѣ нхѣ пѣ
мѣ жнѣ не бѣ тако безаконнѣ тѣ
сѣко ѡмно жнѣ аса . ннѣ рече ако
же прѣждѣ не писаннѣ . за оу
мно жѣнѣ безаконнѣ аса жнѣ тѣ
любнѣ многѣ хѣ . сѣ гора днѣ мѣ
шнѣ оу емъ къ доу брѣмъ дѣ аса мѣ
сѣ гоу бѣ аса мѣ . ннѣ шнѣ естѣ го
сѣ гоу тѣ мѣ жнѣ тѣ аса повѣданнѣ прн
доу хѣмъ . да сѣ ка жѣ мѣ прнѣ аса
сѣ тѣ шнѣ . нѣ во жѣ вола помѣ днѣ шнѣ
вышѣ шнѣ аса мѣ нѣ тѣ нѣ сѣ . нѣ тѣ снѣ
мѣ нѣ сѣ рѣ бнѣ мѣ пѣ тѣ емъ хѣ однѣ
нѣ зѣ тѣ кнѣ жнѣ нѣ оу сѣ тѣ глѣ шнѣ хѣ мѣ шнѣ
вѣ жнѣ . нѣ дѣ шѣ гоу бнѣ мѣ нѣ аса мѣ .
прѣждѣ же оу бѣ шнѣ нѣ варнѣ шѣ прѣ
вѣ нѣ аса . добрѣ же и вы ѡ тѣ аса шѣ .

Палеографски анализ на буквата „а“ от Лаврентиевия сборник.
Palaeographic analysis of the letter "a" from Lavrentiy's Miscellany.

МОНАХ МАРКО MONK MARKO

Марко е монах, който в средата на XIV век създава ръкопис, съдържащ нова версия на *Лествицата* (Scala Paradisi), важен аскетичен трактат за монашеството, написан от Йоан Лествичник през VII век. Днес съхраняван в Руската национална библиотека в Санкт Петербург (Гильф. 48), ръкописът свидетелства, че Марко не само е преписал текста, но и го е редактирал според гръцкия образец. Почеркът му, с типични гърцизиращи елементи, както и външното кодикологично оформление на неговия ръкопис подсказват, че монахът е работил в гръцко-славянска среда, характерна за светогорските манастири. Въпреки това изглежда много вероятно той да принадлежи към Търновския книжовен кръг от втората четвърт до средата на XIV век.

Marko was a monk who in the middle of the fourteenth century produced the manuscript containing a new version of *The Ladder of Divine Ascent* (Scala Paradisi), an important ascetical treatise for monasticism written by John Climacus in the seventh century. Preserved today in the Russian National Library in Saint Petersburg (Gil'f. 48), the manuscript shows that Marko not only copied the text, but also revised it according to the Greek specimen. His handwriting with typical Greek elements, as well as the external codicological layout of his manuscript, suggest that the monk worked in a Greek-Slavonic milieu, typical of Mount Athos monasteries. However, it seems very likely that he belonged to the Tarnovo literary circle from the second quarter to the middle of the fourteenth century.

Ръкопис на монаха Марко
от Руската национална библиотека (Гильф. 48)

Manuscript of the monk Marko
from the Russian National Library (Gil'f. 48)

Евангелист Матей, стенопис
от Старата митрополия, Бер (XIII век)

Matthew the Evangelist, fresco from
the Old Metropolis basilica, Verla (13th century)

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

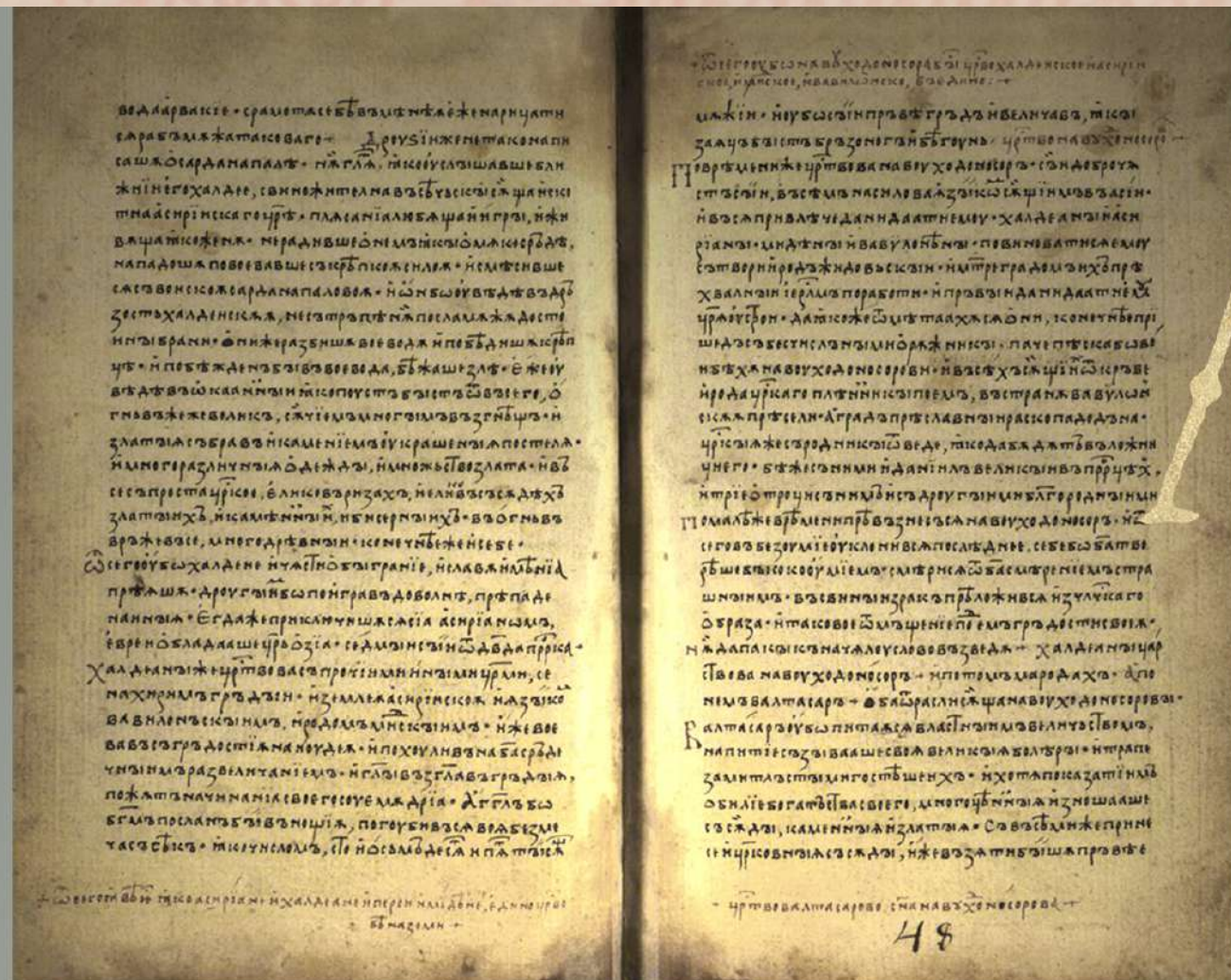

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

С подкрепата на Столична община

ПОП ФИЛИП PRIEST FILIP

Филип е монахът, който през 1345 г. преписва част от Сборник, известен като Поп-Филипов сборник, който днес се съхранява в Държавния исторически музей в Москва (Син. 38).

Ръкописът съдържа един от двата най-стари преписа на Хрониката на византийския автор

Константин Манасий в среднобългарски превод.

Поп Филип е написал малко на брой листове, но неговият почерк е прекрасен образец на богослужения полуустав на Търновската книжовна школа.

Помагал му е друг, анонимен копист, който преписва основната част от текста, използвайки за първи път писмото, наречено поп-герасимово – полуустав с византийски черти. Този почерк е характерен за историческия период, в който са живели двамата книжовници, тъй като обикновено се е използвал за ръкописи, съдържащи нови преводи или оригинални произведения на български автори от XIV век.

Filip was a monk who transcribed part of the Miscellany, known as Pop Filip Miscellany, in 1345. The manuscript is now preserved in the State Historical Museum in Moscow (Sin. 38).

It contains one of the two oldest copies of the *Chronicle* by the Byzantine author Constantine Manasses in Middle Bulgarian translation. Priest Filip wrote a small number of folios, but his handwriting is a perfect example of the liturgical semi-uncial of Tarnovo writing school. Another anonymous scribe helped him, copying the main part of the text, using for the first time the *Priest Gerasim* script, a semi-uncial handwriting with Byzantine features. This handwriting style is peculiar to the historical period in which the two copyists lived, since it was mainly used for manuscripts containing new translations or original works by Bulgarian authors from the fourteenth century.

Поп-Филипов сборник от Държавния исторически музей в Москва (Син. 38)
Pop Filip Miscellany from the State Historical Museum in Moscow (Sin. 38)

Евангелист Йоан, икона от Костур (XV век)
John the Evangelist, icon from Kosteria (15th century)

нѣти, сице не съзиданъ естъ некая ина
 саграхъ и свонданъ, тьстни ска тни
 лн славы вьсен жнз нн ѿ такъ. н прѣ
 црель на рачна н огы азъ высхъ тѣ
 тако же н тръ н цоу лногы бѣды ѿ
 бѣсѿвъ подъ бѣлшоу. днѣз на го црѣ
 вѣ мѣщъ прннмлетъ вѣ тннн :

НА ПИСАННО СЪ ПРАВЕ Н ВЕРЕ. НЪХ
 шеное исѿстантнн о лѣ блаже мь дѣ фѣ
 лосо фомѣ. оутнтель мь о бѣзѣ словѣ
 не кел оу жъ зы коу :

Ръ нла ѿца н слан стъ годъ хъ. кь о рѣ
 нтннъ фило со фѣ прав о вѣ рно о н стн
 ннѣ мь бѣзѣ. оутнтель словѣ нскыи
 ѿ не повѣ доу жъ подѣ писаннѣ. вѣ
 роу жъ бо оубѿвъ едннго ба ѿца въ
 седръ жн тель. вѣ кѣ ль вѣ ндн мь дѣ
 ннѣ вѣ ндн мь дѣ. твора же нгѣ. бѣ
 зн а талнѣ. нѣ вѣ ндн мь. не ѿдръ жн
 мѣ. не нз мѣ ннѣ. бѣ кѣ кон стнѣ нѣ. н вѣ
 едннго ба ѿ хъ спа еднн ро ѿ днѣ.

ИЕРОМОНАХ ЛАВРЕНТИЙ ИЕРОМОНК LAVRENTIY

По време на управлението на цар Иван Александър (1331–1371) йеромонах Лаврентий е един от духовниците, близки както до търновския царски двор, така и до патриаршията. Неговата книжовна дейност се разгръща от средата на 40-те до началото на 70-те години на XIV век, което му позволява да препише няколко текста с различно съдържание в периода на разцвет на българската култура, определян често като Втори златен век. Заради големия му опит и калиграфско майсторство, на него е възложено да състави сборник, известен днес като Лаврентиев сборник, завършен през 1348 г.

Сборникът съдържа 215 листа и днес се съхранява в Руската национална библиотека в Санкт Петербург (F.I.376). Разнообразното му енциклопедично съдържание и изричното споменаване на децата на царя в бележката на книжовника подкрепят хипотезата, че Лаврентий е участвал в образованието на царските наследници и че ръкописът е служил за техен учебник. Сборникът съдържа произведения, свързани с книжовния живот през Първото българско царство, сред които и най-старият препис на съчинението на Черноризец Храбър „За буквите“

The hieromonk Lavrentiy was one of the clergymen close both to the royal court of Tarnovo and the patriarchal institution at the time of Tsar Ioann Alexander reign (1331–1371). During his literary activity, between the mid-40s and the early seventies of the fourteenth century,

he transcribed several manuscripts with different contents. It is in this period, frequently referred to as the Second Golden Age, that Bulgarian culture flourished. Due to his great expertise and his high calligraphic mastery, he was commissioned to compile a miscellany known today as *Lavrentiy's Miscellany*, completed in 1348.

The codex contains 215 folios and is today preserved in the Russian National Library in St. Petersburg (F.I.376). Its variety of encyclopaedic content and the explicit mention of the tsar's children support the hypothesis according to which Lavrentiy was involved in the education of the royal heirs and that the manuscript served as a textbook for them. The miscellany also contains several works related to literary life during the First Bulgarian Kingdom, including the oldest known transcription of Chernorizets Hrabar's treatise *On the Letters*.

Лаврентиев сборник от Руската национална библиотека (F.I.376)
 Lavrentiy's Miscellany from the Russian National Library (F.I.376)

Евангелист Иоан, стенопис
 от Старата митрополия, Бер (XIII век)

John the Evangelist, fresco
 from the Old Metropolis basilica, Verla (13th century)

КИРИЛ И МЕТОДИЙСКИ
 НАУЧЕН ЦЕНТЪР
 КИМ БАН

БЪЛГАРСКА
 АКАДЕМИЯ
 НА НАУКИТЕ

155

BULGARIAN
 ACADEMY
 OF SCIENCES

ФОНД
 НАУЧНИ
 ИЗСЛЕДВАНИЯ

С подкрепата на Столична община

МОНАХ СИМОН MONK SIMON

Симон е монахът, оставил името си в ръкопис, известен като *Четириевангелие на цар Иван Александър*, съхраняван днес в Британската библиотека в Лондон (Add. Ms 39627). Пергаментният кодекс, завършен през 1355–1356 г., е поръчан от владетеля, който намерил книга, забравена от „древните царе“, и наредил да бъде преведена „от елинските думи на нашия славянски език“.

Както и в гръцкия образец от XI век (Par. gr. 74), върху миниатюрите в ръкописа са работили няколко художници, които са добавили портрети на цар Иван Александър и неговото семейство. Майсторската украса е в пълно съзвучие с калиграфското писмо на монаха Симон, което е идеалният образец на това, което учените наричат *нов търновски литургичен устав*. Не се знае дали Симон е работил в двора на владетеля или е бил наеман при определени случаи. Изследователите предполагат, че той е преписал още няколко ръкописа, всички с изключително качество, които свидетелстват, че копистът е изпълнявал поръчки на най-високо социално ниво.

Simon was a monk who inscribed his name in a manuscript known as *Four Gospels of Tsar Ioann Alexander*, today preserved in the British Library in London (Add. Ms 39627). The parchment codex, completed in 1355–1356, was commissioned by the tsar himself. After finding a book forgotten by the “ancient kings”, he ordered it to be translated “from the Hellenic words into our Slavonic idiom”.

As in the eleventh-century Greek model (Par. gr. 74), several artists worked on the miniatures in the manuscript, adding portraits of Tsar Ioann Alexander and his family. The masterly ornamentation is in complete harmony with the calligraphic handwriting of the monk Simon, which is the ideal model of what scholars call the new Tarnovo liturgical uncial. It is not known whether Simon worked at the ruler’s court or was hired on special occasions. Researchers suggest that he copied several other manuscripts of exceptional quality, proving that the copyist carried out orders at the highest social level.

ЕУАГГЕЛИЕ СТО ОММОВА
НИГАРОДЪСТКА ИУХВА СНА
ДВА СНА АБРААМЛЕ АБРАА
МЪРОДНІСАЙКА ІСААК ЖЕРОДН
ІАКОВА

Четириевангелие на цар Иван Александър на монаха Симон от Британската библиотека (Add. MS 39627)

Four Gospels of Tsar Ioann Alexander of the monk Simon from the British Library (Add. MS 39627)

Йоан Дамаскин, миниатюра от ръкопис № 463 от манастира Ивирон (края на XI век)

John of Damascus, miniature of the manuscript № 463 from the Iviron Monastery (end of 11th century)

КИРИЛОМЕТОДИЕВСКИ
НАУЧЕН ЦЕНТЪР
ЗА РУКОПИСИ

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

С подкрепата на Столична община

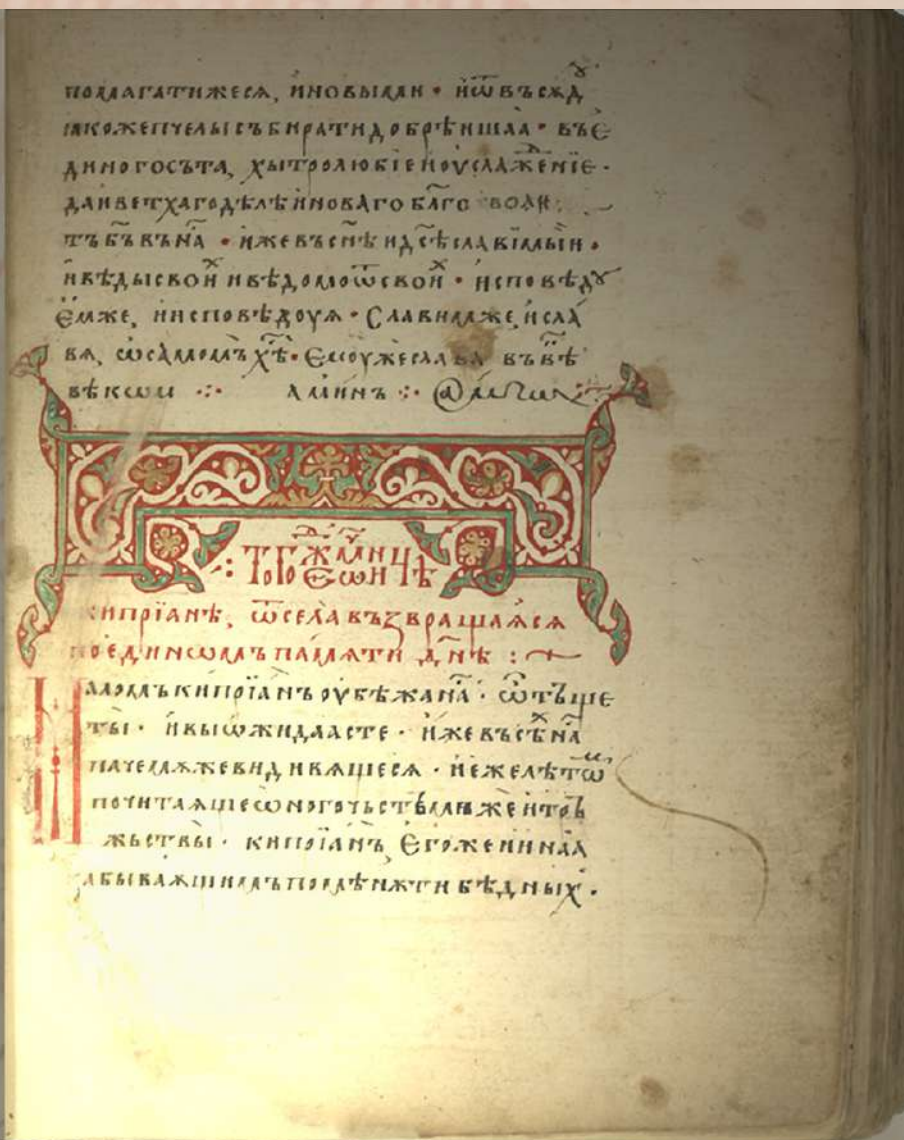
ПЪРВОСЛАВ PARVOSLAV

В края на 50-те или началото на 60-те години на XIV век Първослав е преписал сборник за великия логотет Мита, който вероятно е бил виден служител в царския двор. Ръкописът се пази в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (№ 674). Името на кописта показва, че той е бил светско лице. В обширния

колофон, който Първослав е оставил в края, се споменават още цар Иван Александър, царица Сара-Теодора и „младият цар“ Иван Шишман. Ръкописът съдържа богослужебната извадка от 16 слова от общо 44-те беседи на св. Григорий Богослов. Калиграфското полууставно писмо на кописта се определя от учените като един от новите видове почерци, въведени в представителните ръкописи по времето на цар Иван Александър. Отговорната поръчка и забележителното професионално умение свидетелстват за авторитетната позиция на Първослав. Затова е странно, че досега не са разпознати други негови ръкописи.

In the late fifties or early sixties of the fourteenth century, the scribe Parvoslav transcribed a miscellany for the great logothete Mita, who was probably the chancellor of the sovereign. The manuscript is preserved in the SS. Cyril and Methodius National Library (№ 674). The copyist's name indicates that he was a secular person. In the long inscription that Parvoslav wrote at the end of the manuscript, Tsar Ioann Alexander, the Empress Sarah-Teodora and the "young king" Ioann Shishman are also mentioned.

The manuscript contains the liturgical extract of sixteen orations out of a total of forty-four of Gregory of Nazianzus. The copyist's calligraphic semi-uncial script is defined by scholars as one of the new types of handwriting introduced into the representative manuscripts during the reign of Tsar Ioann Alexander. The commission of such an important codex and his remarkable professional skills demonstrate the prestigious position of Parvoslav. It is therefore strange that no further manuscripts of his have so far been recognised.

Ръкопис на Първослав от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (№ 674)

Manuscript of Parvoslav from the SS. Cyril and Methodius National Library (№ 674)

Евангелист Марко, стенопис от Погановския манастир (1499)

Mark the Evangelist, fresco from the Poganovo Monastery (1499)

КИРИЛОМЕТОДИЕВСКИ
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА
КМБА

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

С подкрепата на Столична община

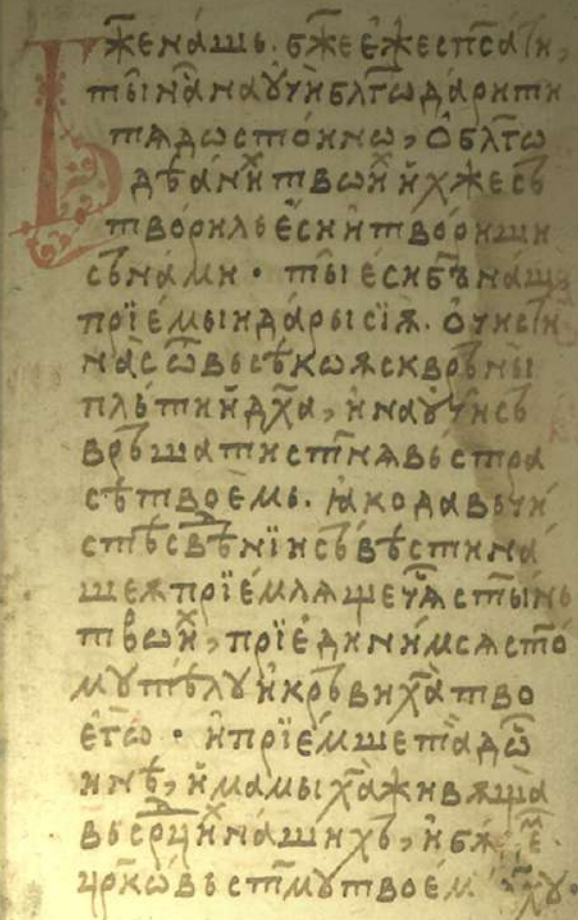
ПОП ГЕРАСИМ PRIEST GERASIM

Герасим е свещеник, който в края на XIV век, вероятно близо до Търново, преписва ръкопис, наречен Софийски или Евтимиев служебник. Днес той се съхранява в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (№ 231). Кодексът е съставен малко преди османското завоевание на България,

по времето, когато последният водач на Българската православна църква, св. Евтимий Търновски, все още заема патриаршеския престол, т.е. в периода 1375–1393 г.

Ръкописът съдържа 80 листа и е един от трите запазени преписа на *Служебника*, в който е вписано името на патриарх Евтимий. При една от молитвите е отбелязано, че тя е съставена от него. Вероятно неслучайно на същия лист е вписана бележката на книжовника: „Помени, Господи, попа Герасима“. Тя подсказва, че той е принадлежал на книжовния кръг около патриарха. Това е причината изследователите да нарекат неговия почерк „поп-герасимово писмо“ – новия кирилски полуустав от XIV век, с буквени форми по образец на съвременната византийска писменост.

Gerasim was a priest who copied a manuscript known as the *Sofia* or *Euthymius' Liturgicon* at the end of the fourteenth century, probably near Tarnovo. Today the manuscript is preserved in the SS. Cyril and Methodius National Library (№ 231). It was transcribed shortly before the Ottoman conquest of Bulgaria, during the time when the last head of the Bulgarian Orthodox Church, Saint Euthymius of Tarnovo, still occupied the patriarchal seat between 1375 and 1393. The codex contains 80 folios and it is one of the three preserved copies of the *Liturgicon* in which the Patriarch Euthymius's name is recorded. In one of the prayers it is noted that it was composed by him. It is probably no coincidence that also the scribe's note is found on the same folio, "Remember, Lord, the priest Gerasim", suggesting his affiliation with the literary circle around the Patriarch. For this reason, researchers have named after him – "Priest Gerasim's script" – the new Cyrillic semi-uncial handwriting of the fourteenth century, with letter forms modelled on modern Byzantine script.

Евтимиев служебник на поп Герасим от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (№ 231)

Euthymius' Liturgicon of the priest Gerasim from the SS. Cyril and Methodius National Library (№ 231)

Евангелист Марко, стенпис от Старата митрополия, Бер (XIII век)

Mark the Evangelist, fresco from the Old Metropolis basilica, Veria (13th century)

КИРИЛОМЕТОДИЕВСКИ
НАУЧЕН ЦЕНТЪР
КЪМ БИЛ

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

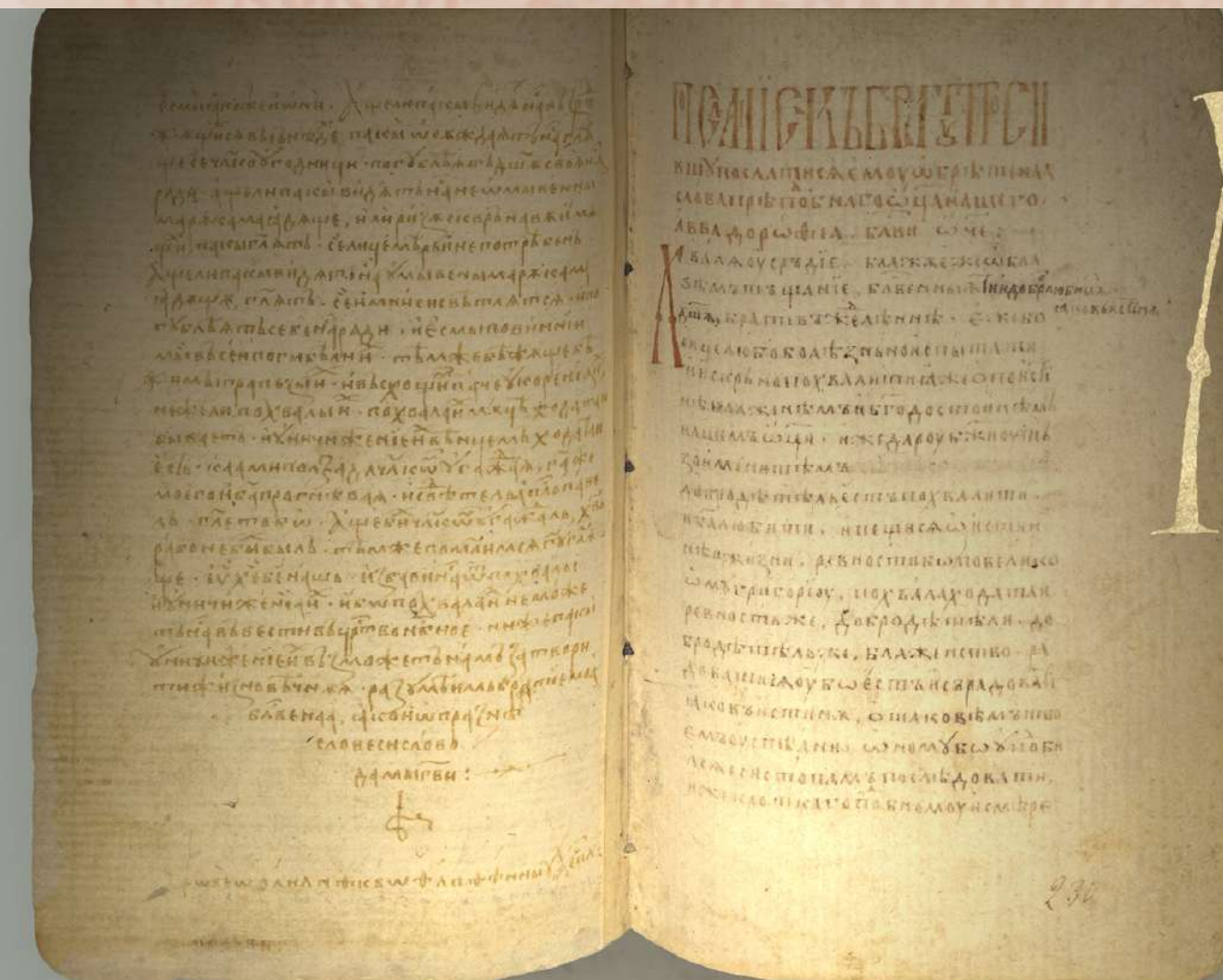

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

С подкрепата на Столична община

К МОНАХ ХТЕЙКО МОНК НТЕУКО

Хтейко е монахът, който преписва Сборник, съдържащ текста на Лествицата (Scala Paradisi) от св. Йоан Лествичник и Проповедите на Авва Доротей от Газа. Днес сборникът се намира в Руската национална библиотека в Санкт Петербург (Гильф. 49). Ръкописът се състои от 398 листа и е написан на хартия през последното десетилетие на XIV век. Любопитното в ръкописа е, че основният му копист решава да остави своя бележка с тайнопис, т. нар. „византийско кодирано писмо“: той използва буквите от гръцката азбука, за да напише своето име: „Хтечпл“, което се разчита като Хтейко.

Hteyko was a monk who compiled a miscellany containing the text of the Ladder of Divine Ascent (Scala Paradisi) by Saint John Climacus and the Homilies of Saint Dorotheus of Gaza. Today the miscellany is located in the Russian National Library in St. Petersburg (Gil'f. 49).

The manuscript contains 398 folios and was written on paper in the last decade of the fourteenth century. What is intriguing about the manuscript is that its main copyist decided to leave his own note in cryptic script, the so-called "Byzantine coded script". He used the letters of the Greek alphabet to write his name: „Хтечпл“, that is to be read like Hteyko.

Ръкопис на монаха Хтейко от Руската национална библиотека (Гильф. 49)
Manuscript of the monk Hteyko from the Russian National Library (Gil'f. 49)

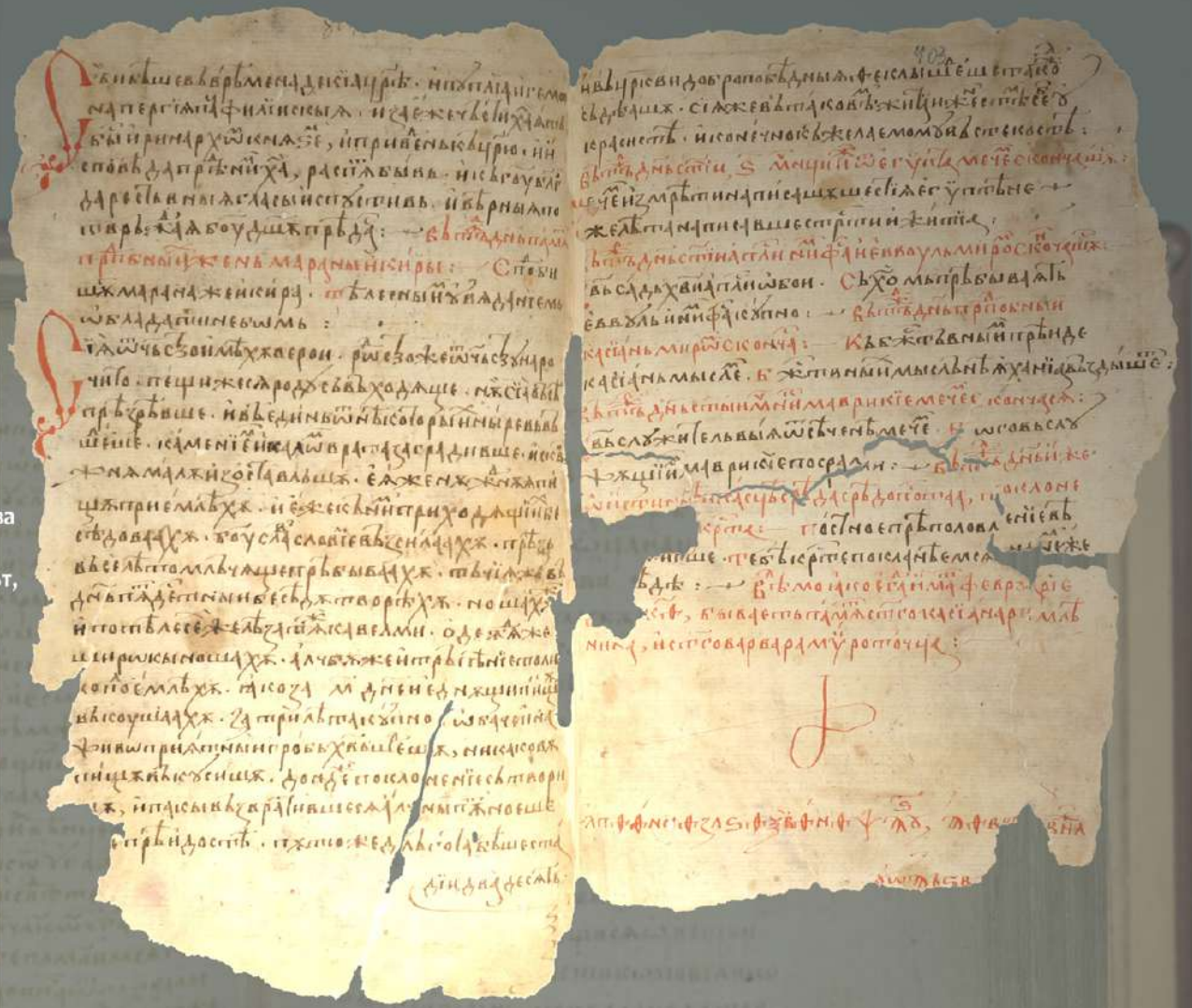
Евангелист Марко, стенопис от Марков манастир (XIV век)
Mark the Evangelist, fresco from the Marko's Monastery (14th century)

ДАМЯН DAMIAN

Между последното десетилетие на XIV и началото на XV век копистът Дамян преписва сборник, съдържащ кратките жития на светците, предхождани от кратки стихове. Сборникът, известен като *Дамянов пролог*, е писан на хартия и съдържа 403 листа. Той днес се намира в Научния архив на Българската академия на науките (№ 74). Интересно е да се отбележи, че Дамян решава да се подпише по нетипичен начин, като използва „тайно писмо“, смесица от букви от гръцката азбука вместо от славянската. Написаната в края на последния лист на ръкописа дума „Сѡѡѡи(ѡ)“, се разчита като „Дамиан(а)“.

Between the last decade of the fourteenth and the beginning of the fifteenth centuries, the copyist Damian transcribed a miscellany containing short hagiographies of the saints, preceded by short verses. The miscellany, known as *Damian's Prologue*, was written on paper and contains 403 folios. It is stored in the Scientific Archive of the Bulgarian Academy of Sciences (№ 74). A curiosity about the manuscript is that the copyist Damian decided to write his signature in a very atypical way, using a “cryptic script”, that is, using a mixture of letters from the Greek alphabet instead of the Slavonic one. At the end of the last manuscript folio, the world “Сѡѡѡи(ѡ)”, can be deciphered as *Damian(a)*.

Евангелист Лука, стенопис от Старата митрополия, Бер (XIII век)
Luke the Evangelist, fresco from the Old Metropolis basilica, Veria (13th century)

Дамянов пролог от Научния архив на Българската академия на науките (№ 74)
Damian's Prologue from the Scientific Archive of the Bulgarian Academy of Sciences (№ 74)

КИРИЛОМЕТОДИЕВСКИ
НАУЧЕН ЦЕНТЪР
КЪМ БАН

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

С подкрепата на Столична община

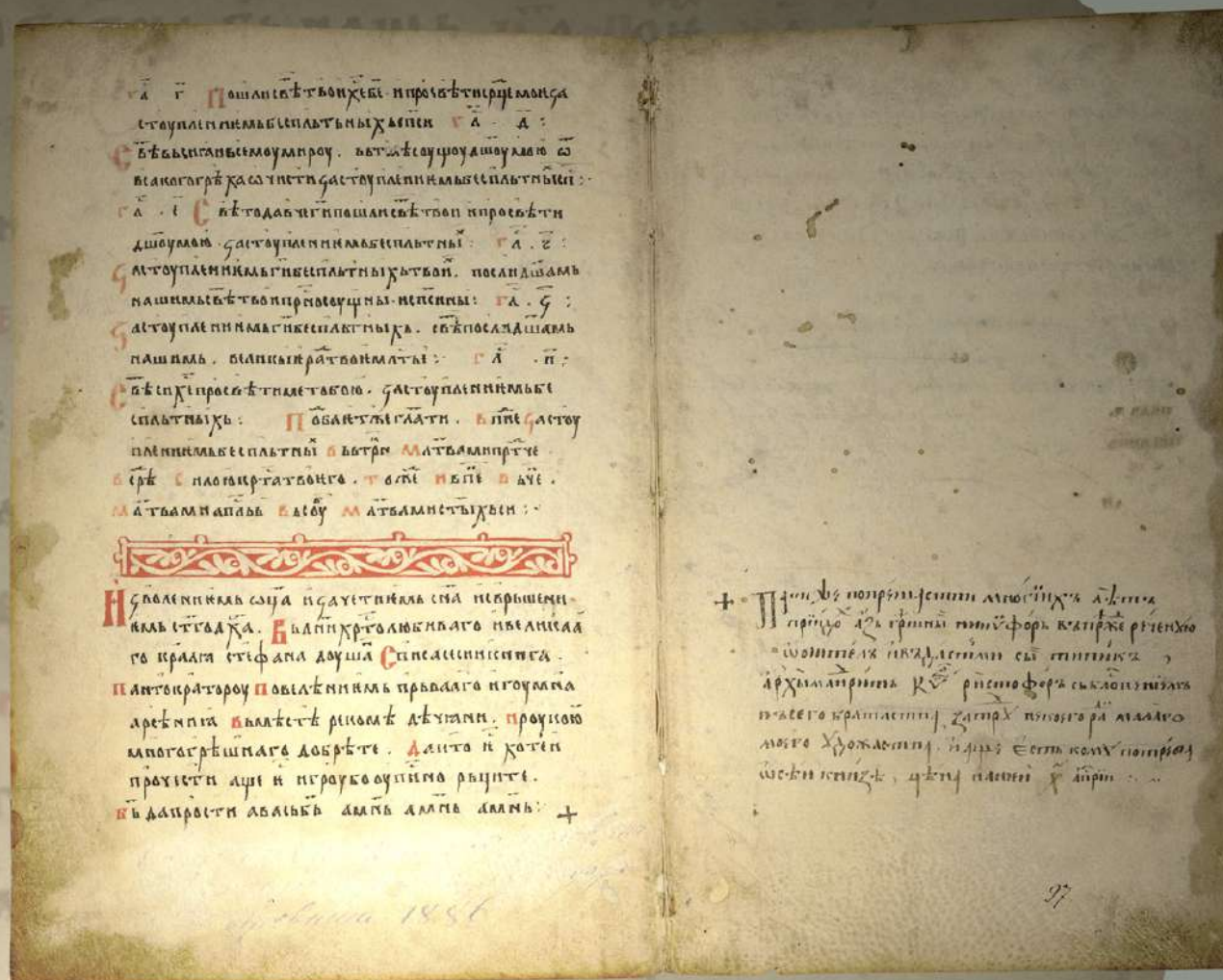
М ДОБРЕТА ДОБРЕТА

Добрета не е монах, а светски книжовник и илюстратор на ръкописи. Отличните му умения позволяват да изпълнява специални поръчки за Сръбската архиепископия в Печ и за монашеската общност в манастира Високи Дечани. Пряко

доказателство за неговото майсторство е поръчаният от игумена Арсений Типикон, книга, съдържаща сбор от правила, според които е организиран монашеският живот на новопостроения манастир Високи Дечани. Кодексът е написан на пергамент между 1331 и 1345 г. и сега се съхранява в Руската национална библиотека (F.n.l.93). При преписването му Добрета комбинира червено и кафяво мастило, като се грижи за художествения облик на ръкописа. На последния лист, визуално отделени от основния текст с червена декоративна заставка, се намират неговата бележка и подпис.

Dobreta was not a monk but a secular scribe and an illustrator of manuscripts. His excellent skills enabled him to work on special commissions for the Serbian Archbishopric in Peć and for the Visoki Dečani monastic community.

A direct evidence of his mastery is the Typicon commissioned by the igumen Arsenije, that is a book containing a set of rules according to which monastic life of the newly built Visoki Dečani monastery was organised. The codex was written on parchment, between 1331 and 1345, and it is now preserved in the Russian National Library (F.n.l.93). During its copying, Dobreta combined red and brown ink, taking care of the artistic appearance of the manuscript. On the last folio, visually separated from the main text by a red decorative headpiece, his note and signature can be found.

Ръкопис на Добрета от Руската национална библиотека (F.n.l.93)
Manuscript of Dobreta from the Russian National Library (F.n.l.93)

Евангелист Лука, стенопис от църквата „Св. Апостоли“, Печ (XIII век)

Luke the Evangelist, fresco from the Church of the Holy Apostles, Peć (13th century)

КИРИЛ И МЕТОДИЙСКИ
ЦЕНТЪР ЗА ИЗСЛЕДВАНИЯ
И ПУБЛИКАЦИИ

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

С подкрепата на Столична община

Р

РОМАН РОМАН

Роман е копист в Хилендарския манастир през 30-те и 40-те години на XIV век. Неговите калиграфски умения са били добре известни на представителите на висшия клир в светогорските манастири и затова му е било

възложено да препише много ръкописи. По лична поръчка на Арсений, игумен на Хилендар и духовен изповедник на сръбския владетел Стефан Душан, Роман е преписал евангелски ръкопис с над 300 листа. Заедно с още два други преписани от него кодекса, това изборно евангелие и до днес се пази в сбирката на Хилендарския манастир (№ 9). Двадесет години по-късно са били добавени миниатюри на четиримата евангелисти, придаващи още по-голяма стойност на Романовия ръкопис.

Roman was a copyist at the Hilandar Monastery in the third and fourth decades of the fourteenth century. His calligraphic skills were known to the high monastic personalities of Mount Athos, and for this reason he was commissioned to copy many manuscripts.

More than 300 folios of the Full Gospel Lectionary were copied by Roman on the special order of Arsenije, abbot of Hilandar and clergyman of Serbian ruler Stefan Dušan. Together with two of his other manuscripts, the Gospel is preserved in the collection of the Hilandar monastery (№ 9). Twenty years later, several miniatures of the four evangelists were added, adding even more value to Roman's manuscript.

Ръкопис на Роман от Хилендарския манастир, № 9
(Снимки: Свет сръпске рукописне књиге (XII–XVII век),
ур. Д. Оташевић, З. Ракић, И. Шпадијер, Београд: Галерија САНУ, 2016)

Manuscript of Roman from the Hilandar monastery, № 9
(Photos: The World of Serbian Manuscripts (12th–17th centuries),
eds. D. Otašević, Z. Rakić, I. Špadijer, Belgrade: Gallery of SASA, 2016)

КНИГОМЕТОДИЧКИ
НАУЧЕН СЕНТЪР
КТМ БМ

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

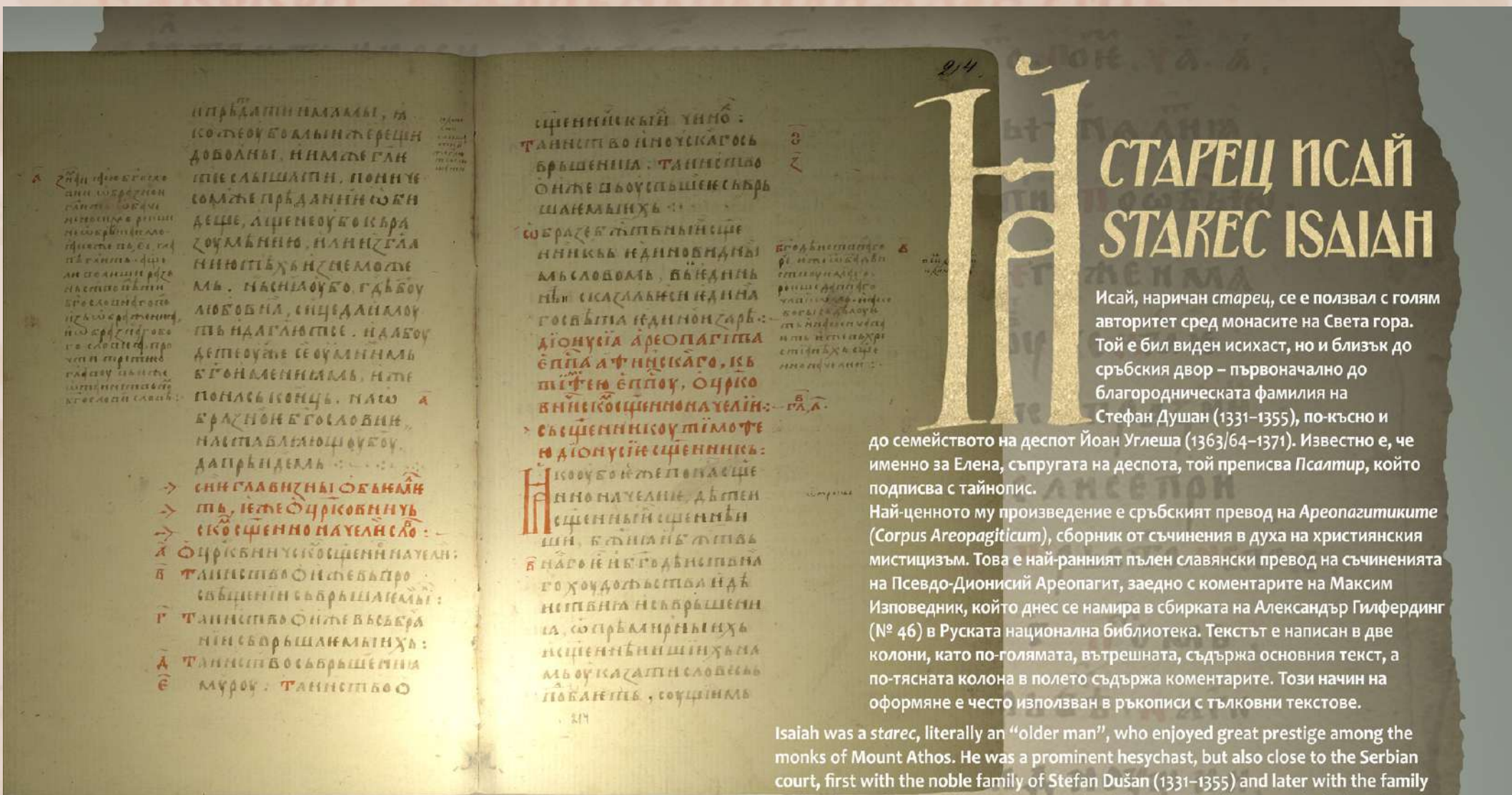

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

С подкрепата на Старозагорска община

И СТАРЕЦ ИСАИ STAREC ISAIAH

Исай, наричан старец, се е ползвал с голям авторитет сред монасите на Света гора. Той е бил виден исихаст, но и близък до сръбския двор – първоначално до благородническата фамилия на Стефан Душан (1331–1355), по-късно и

до семейството на деспот Йоан Углеша (1363/64–1371). Известно е, че именно за Елена, съпругата на деспота, той преписва *Псалтир*, който подписва с тайнопис.

Най-ценното му произведение е сръбският превод на *Ареопагитиките* (*Corpus Areopagiticum*), сборник от съчинения в духа на християнския мистицизъм. Това е най-ранният пълен славянски превод на съчиненията на Псевдо-Дионисий Ареопагит, заедно с коментарите на Максим Изповедник, който днес се намира в сбирката на Александър Гилфердинг (№ 46) в Руската национална библиотека. Текстът е написан в две колони, като по-голямата, вътрешната, съдържа основния текст, а по-тясната колона в полето съдържа коментарите. Този начин на оформяне е често използван в ръкописи с тълковни текстове.

Isaiah was a starec, literally an “older man”, who enjoyed great prestige among the monks of Mount Athos. He was a prominent hesychast, but also close to the Serbian court, first with the noble family of Stefan Dušan (1331–1355) and later with the family of the despot Ioan Uglješa (1363/64–1371). It is known that it was precisely for Jelena, the despot's wife, that he copied a *Psalter*, signing it in cryptic script.

His most valuable work is the Serbian translation of the *Corpus Areopagiticum*, a collection of writings on Christian mysticism. The codex is one of the earliest complete Slavonic translations of Pseudo-Dionysius the Areopagite, together with the commentaries of Maximus the Confessor, and is now in the Alexander Gilferding collection (№ 46) in the Russian National Library. The text is divided into two columns, with the larger inner column containing the main text and the smaller column in the margin containing the commentaries. This layout is commonly used in manuscripts containing interpretive texts.

Ръкопис на стареца Исай от Руската национална библиотека (Гилф. 46)
Manuscript of the starec Isaiah from the Russian National Library (Gil'f. 46)

Евангелист Матей, стенопис от манастира Високи Дечани (XIV век)
Matthew the Evangelist, fresco from the Visoki Dečani Monastery (14th century)

НАДЛН НГО ВСЬ НАРОДЪ СТРАНЫ ГАДАРН
 НЬСКИЕ. СЪНТИ СЪННХЪ, ГАСО СТРАХО
 ЛЬ ВЕЛНКАДЪ СДРЪТНАДН БЪ ХОУ
 СОНЪ ТЕ ВЪЛЪЗЪ ВЪ КОРАБЪ, ВЪЗВРАТН
 СЕ. ДЛІАШЕ ТЕСОДЪ ДЪЗЪ НЪЗНІГО ТЕ
 БЪСЫ НЪЗНДОШЕ. ДЛВН СЪННКАДЪ БЫЛЪ
 СЪ ПОУСТНІТЕ НГО ІС. ГЛІЕ. ВЪЗВРАТН СЕ
 ВЪ ДОЛЪ СВОИ. НІ ПОВЪДАН ІЕЛНІКА СЪ БО
 РІТН БЪ. НІ ДЕ ПОВСЕ КЛОУ ГРАДОУ. ПРО
 ПОВЪДАН ІЕЛНІКА СЪ ТВОРН ІЕЛДОУ ІС

ПНЕ. З. НЕ СЪ ЛОУ.
 КРЪ СЪ. НАРОДОЛЪ СЪБІРАЮЩІНА
 СЕ. НАУЕТЪ ІС ГЛІАТИ. РОДЪ СЪ ЛОУКА
 ВЪ ІЕ. ЗНАКЛЕНІА НІЩЕТЪ. НЪЗНАКЛ
 ННІЕ НЕ ДЛ СЕ ІЕЛДОУ. ТЫСЛОЗНАКЛ
 ННІЕ ІС ОНЫ ПРІКА. ІАКО ТЕ БО БЫ
 ІС ОНА ЗНАКЛЕНІЕ ННІЕ ВІТКОЛЪ.
 ТАКО БОУДЕТЪ НІСНЪ УЛЪТЪСІСЫ РОДОУ
 СЕАЛОУ. ЦРІА ІОТЪСІСА ВЪСТАНЕТЪ НА
 СОУДЪ СЪАЛОУТН РОДА ВСЕГО. НЕСОУДНТЪ

Великаго Вербового Манастира (Хиландар)

Ръкопис на монаха Теоктист от Хиландарския манастир, № 14
 (Снимки: Свет српске рукописне књиге (XII–XVII век),
 ур. Д. Оташевић, З. Ракић, И. Шпадијер, Београд: Галерија САНУ, 2016)

Manuscript of the monk Teoktist from the Hilandar monastery, № 14
 (Photos: The World of Serbian Manuscripts (12th–17th centuries),
 eds. D. Otašević, Z. Rakić, I. Spadijer, Belgrade: Gallery of SASA, 2016)

Евангелист Йоан, стенопис
 от манастира Високи Дечани (XIV век)

John the Evangelist, fresco
 from the Visoki Dečani Monastery (14th century)

МОНАХ ТЕОКТИСТ MONK TEOKTIST

Теоктист е сръбски монах, който е ръководел един от най-авторитетните скриптории на Света гора, известен като „кръгът Теоктист“. Групата от монаси е включвала опитни и талантили каллиграфи, които работели заедно по поръчки от сръбския патриарх Сава (1354–1375) и Никола Станевич, сръбски велможа на служба при цар Стефан Душан.

Двата ръкописа, дело на монаха Теоктист и други негови съратници, са завършени през 70-те години на XIV век и днес се намират в колекцията на Хиландарския манастир. Четириевангелието (№ 13) и пълното изборно евангелие (№ 14) са представителни и като почерк, и като украса. Изборното евангелие е богато украсено с полихромни квадратни заставки и художествено оформени инициали, като за изработката им е ползвано и злато.

Teoktist was a Serbian monk who was the head of one of the most respected scriptoria on Mount Athos, known as the “Teoktist circle”. The group of monks included experienced and talented calligraphers who worked together, receiving orders from the Serbian patriarch Sava (1354–1375), and Nikola Stanjević, the Serbian magnate in the service of Tsar Stefan Dušan. The two manuscripts produced by the monk Teoktist and other fellow scribes were completed during the seventies of the fourteenth century, and today they are in the collection of the Hilandar Monastery. The codex of the Four

Gospels (№ 13) and Full Gospel Lectionary (№ 14) are representative both in terms of handwriting and decoration. The Full Gospel Lectionary is richly decorated with polychrome square heads and artistically designed initials, also made of gold.

БЪЛГАРСКА
 АКАДЕМИЯ
 НА НАУКИТЕ

BULGARIAN
 ACADEMY
 OF SCIENCES

ФОНД
 НАУЧНИ
 ИЗСЛЕДВАНИЯ

С подкрепата на Столична община

IMU

ОЖЕ ОНАТОЕ СТОБЪГО

ПРЕСЛОВАННИ. ГЛА ДА НЕ ПРЪРО
ХЪТАМЪ СТАНХЪ СОЦЪ

НИГА РОДАСТВА ІУХІА. СНАДВА
СНА АБРАМІАМІА. АБРАМІА РОДИ
ІСАКА. ИСАКА РОДИ ІАКОВА.
ІАКОВЪ РОДИ ИОУДОУ НЕРАТНЮ
НЕГО. ІОУДА РОДИ ФАРЕСА
ИЗРАЕЛОВАМАРИ. ФАРЕИТЕРОДИ ЕРО
ЛА. ЕРОЛАТЕРОДИ АРАМА. АРАМА
ТЕРОДИ АЛАННАДАВА. АЛАННАДАВА
ТЕРОДИ МАЛЕСОНА. МАЛЕСОНТЕ РОДИ.

МОНАХ МАРКО MONK MARKO

Марко е хилендарски монах, който е работил на Света гора. Като писач той изразява своето смирение и греховност, наричайки себе си „тах монах“, буквално „мним монах“, в бележката с името си. В ръководения от него скрипторий през 70-те и 80-те години на XIV век са съставени не само богослужбни книги, но и текстове, регламентиращи живота на манастира и манастирските сбирки. Най-люксоzniят му ръкопис – четириевангелие, днес се намира в ръкописната сбирка на манастира Високи Дечани (№ 9). Геометрически съразмерните букви и калиграфските елементи в почерка придават особена елегантност на този, а и на всички негови ръкописи, което го прави един от най-представителните кописти за Сръбското средновековие. С монах Марко се свързва и преписването на оригинални творби на средновековните сръбски писатели от XIII век – св. Сава, Доментиан и Теодосий.

Marko was a Hilandar monk who worked on Mount Athos. As a scribe, he expressed his humbleness and sinfulness by referring to himself as “taha monah,” literally “supposed monk,” in the note with his name. In the scriptorium he headed during the seventies and eighties of the fourteenth century, there were compiled not only liturgical books but also texts regulating the life of the monastery and monastic collections. His most luxurious manuscript, the Four Gospels, is today in the manuscript collection of the Visoki Dečani Monastery (№ 9). The geometrically proportioned

letters and calligraphic elements in his handwriting lend a distinctive elegance to this and all his manuscripts, making him one of the most representative scribes of the Serbian Middle Ages. The monk Marko is also associated with the copying of the original works of mediaeval Serbian writers of the 13th century – Saint Sava, Domentianus and Theodosius.

Ръкопис на монаха Марко от манастира Високи Дечани (№ 9)
Manuscript of the monk Marko from the Visoki Dečani Monastery (№ 9)

Евангелист Йоан, стенопис
от манастира Високи Дечани (XIV век)

John the Evangelist, fresco
from the Visoki Dečani Monastery (14th century)

КИРИЛО-МЕТОДИЙСКИ
ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ
ИНСТИТУТ

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

С подкрепата на Столична община

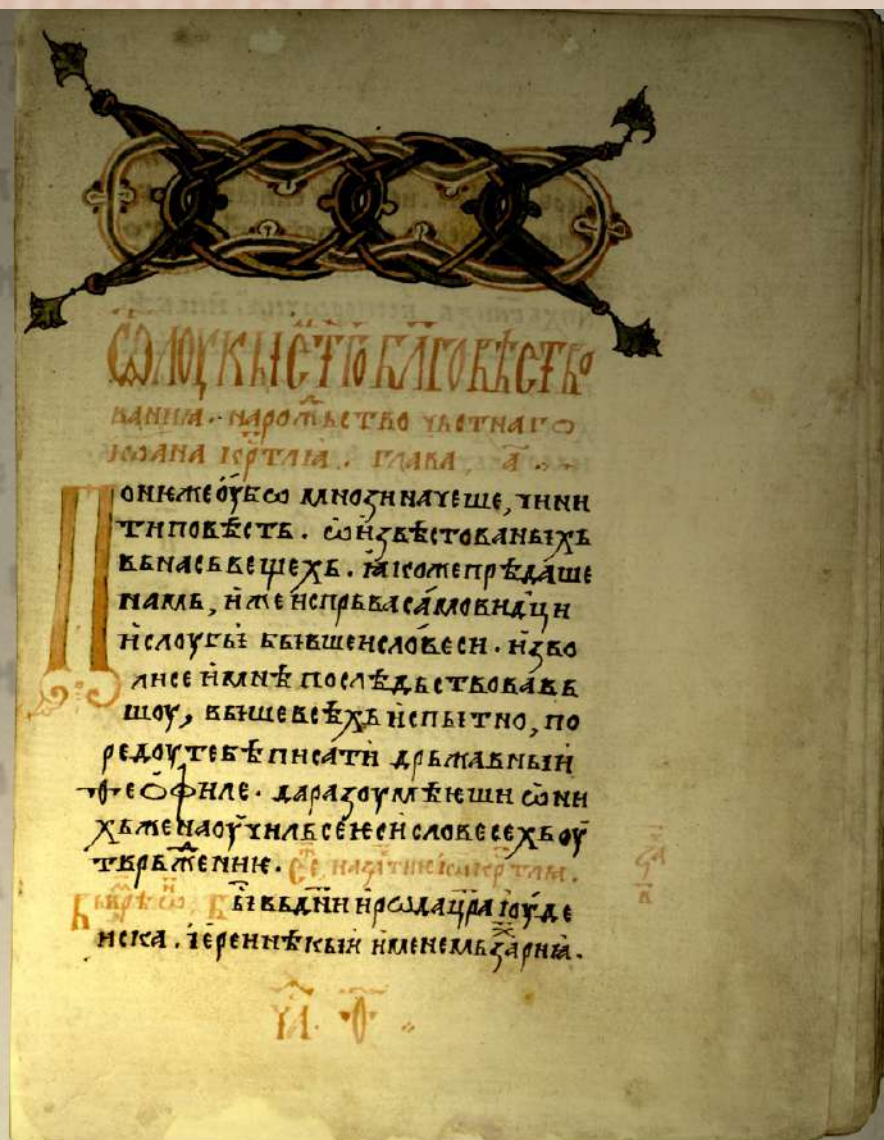
И МОНАХ ЙОСИФ-ДАМЯН MONK IOSIF-DAMIAN

Йосиф-Дамян е един от малкото сръбски книжовници, които се подписват с две имена. Първото име – Йосиф, е получено при даването на монашеския обет, а второто – Дамян, при ръкополагането в по-висок монашески сан и приемането на велика схима. Копистът е бил активен през втората половина на XIV век и е преписал най-малко десет кодекса в сътрудничество с друг, неизвестен копист.

Четириевангелието, което днес съдържа 264 листа, се пази заедно с другите му кодекси в манастира Високи Дечани (№ 5) и е написано с характерния за Йосиф-Дамян почерк. Както се очаква за препис на четирите евангелия, той го е украсил със също така характерни за неговата работа заставки и инициали. Особен интерес представляват монограмите върху няколко листа, които вероятно са специален знак на неизвестния скрипторий, в който е работил копистът.

Iosif-Damian was one of the few Serbian scribes who signed with two separate names. The first name, Iosif, was given to him when taking the monastic vows, while the second, Damian, when he received a higher monastic rank and became a hermit monk. The copyist was active in the second half of the fourteenth century, and copied at least 10 codices in collaboration with another unidentified copyist.

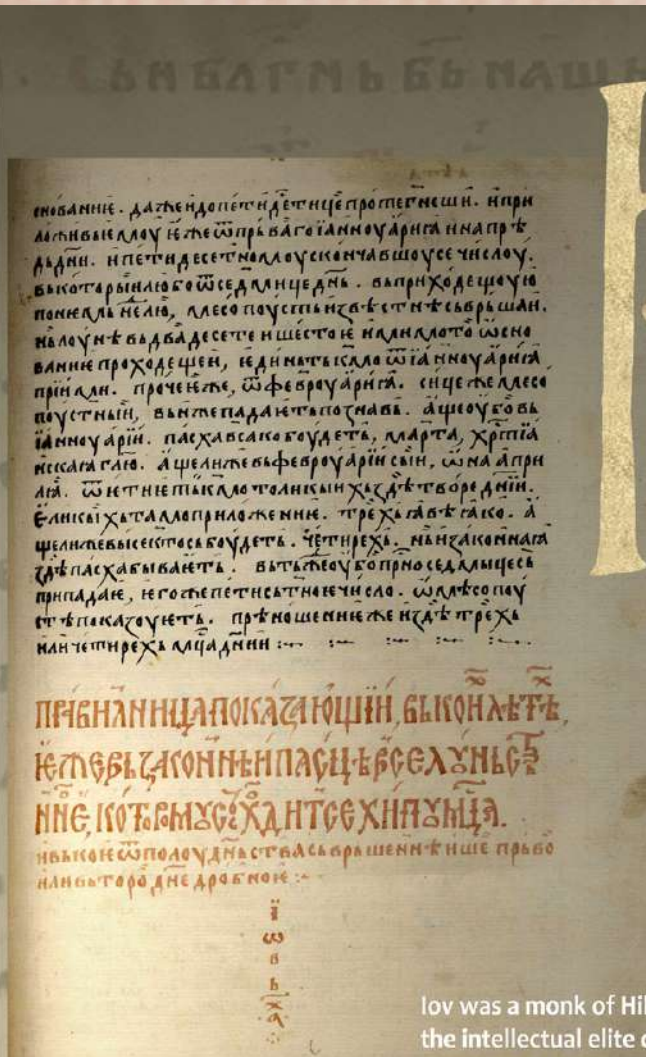
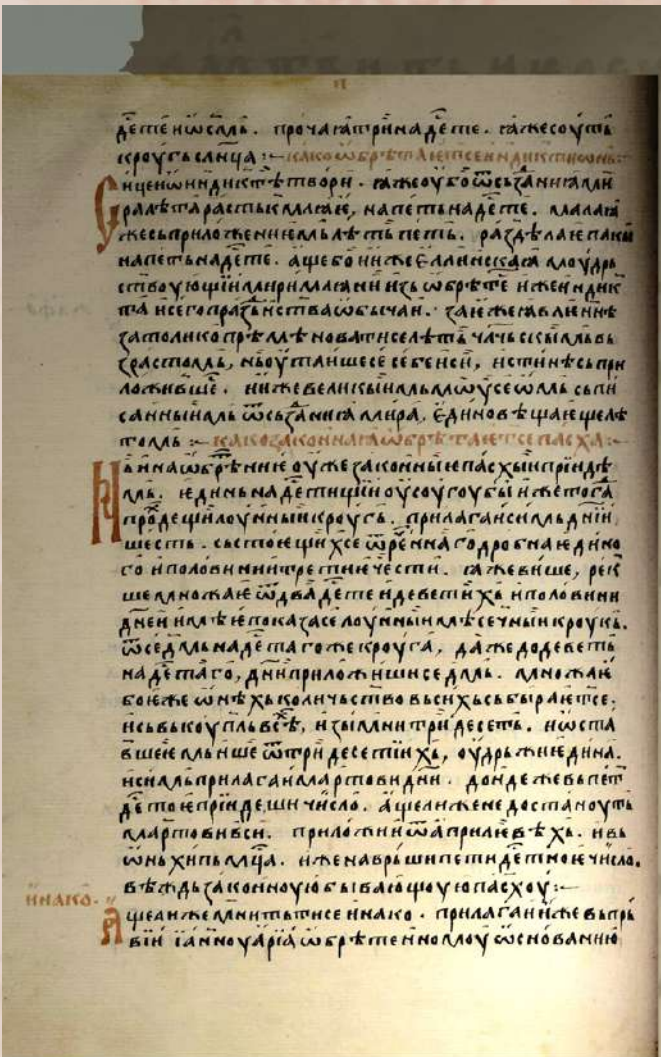
The Four Gospels codex, which today contains 264 folios, is now preserved with his other codices in the Visoki Dečani Monastery (№ 5) and it's written according to the Iosif-Damian's characteristic handwriting. As expected for a Four Gospels manuscript, he finely decorated it with capitals and initials. The monograms on several folios are of particular interest, and are probably a special indication of the unknown scriptorium in which the copyist worked.

Ръкопис на монаха Йосиф-Дамян от манастира Високи Дечани (№ 5)
Manuscript of the monk Iosif-Damian from the Visoki Dečani Monastery

Евангелист Матей, стенопис
от манастира Студеница (XIII век)

Matthew the Evangelist, fresco
from the Studenica Monastery (13th century)

И ИОВ ИОВ

Иов е монах в Хиландар и със сигурност е един от най-уважаваните книжовници сред интелектуалния елит на Атон. Той е получавал много поръчки за ръкописи от игумена на Хиландар, за което ясно свидетелстват над 20 кодекса, създадени в хиландарския скрипторий. Вероятно Иов си е сътрудничал с исихастите на Света гора Атон, което показва неговият ръкопис, съхраняван в Университетската библиотека „Светозар Маркович“ в Белград (Ćorović 28). Той съдържа сборник с правни постановления, съставени първоначално през четвъртото десетилетие на XIV в. от Матей Властар. Няколко десетилетия по-късно монахът Иов го преписва, като добавя текста на полемичните съчинения на Григорий Палама, ръководителя на исихасткото движение. Ръкописът няма илюстрации, но е написан внимателно, тъй като е бил предназначен за четене в манастирската общност.

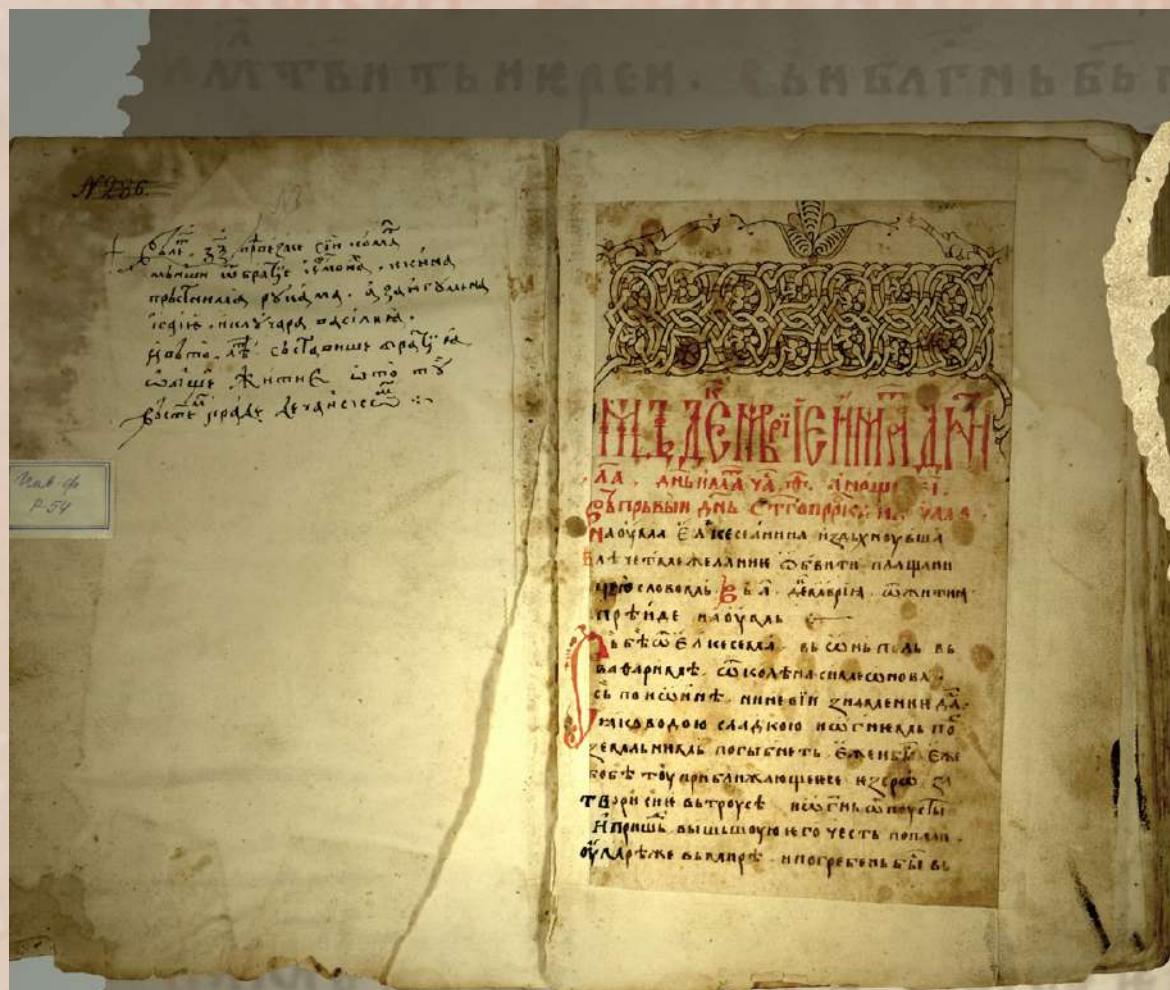
Iov was a monk of Hilandar and certainly one of the most respected scribes among the intellectual elite of Mount Athos. He received many manuscript commissions from the abbot of Hilandar, as clearly shown by more than 20 codices written in the Hilandar scriptorium. Iov probably collaborated with the Hesychasts on

Mount Athos, as supported by his manuscript kept in the University Library “Svetozar Marković” in Belgrade (Ćorović 28). It contains a miscellany of legal provisions originally compiled in the fourth decade of the fourteenth century by Matthew Blastares. The monk Iov copied it a few decades later, adding the text of the polemical writings of Gregory Palamas, the head of the Hesychast movement. The manuscript has no illustrations, but it is written carefully, since it was intended for reading in the monastic community.

Ръкопис на монаха Иов от Университетската библиотека „Светозар Маркович“ (Ćorović 28)
Manuscript of the monk Iov from the University Library “Svetozar Marković” (Ćorović 28)

Евангелист Марко, стенопис от манастира Раваница (XIV век)
Mark the Evangelist, fresco from the Ravаница Monastery (14th century)

ДАНИЛАЦ DANILAC

Сръбският копист Данилац е преписвал ръкописи в края на XIV век. Заради физически дефект, свързан със зрението му, той получава прозвището Левоокия. Това обаче не му пречи да препише повече от 15 кодекса с многобройни текстове, свързани с района на Печката патриаршия и Дечанския манастир. Изключително отдаден на работата си, по поръка на игумена на Дечанския манастир Данилац преписва годишния комплект на Стишния пролог. Трите ръкописа, които сега се намират в сбирката на манастира Високи Дечани (№ 52, 53, 54), се характеризират със сложни движения на ръката на кописта, а с умелото съчетаване на червено и черно мастило Данилац оформя листовите по добре обмислен начин.

Danilac was a Serbian scribe who copied manuscripts at the end of the fourteenth century. Due to his eye-related physical defect, he was given the nickname "left-eyed". However, this did not prevent him from copying more than 15 codices, dealing with the largest number of texts related to the area of the Peć Patriarchate and the Visoki Dečani Monastery. Very devoted to his work, Danilac copied the annual set of Verse Synaxarion, commissioned by the abbot of Dečani Monastery. Now located in the Dečani collection (№ 52, 53, 54), the three manuscripts are characterised by sophisticated movements of the scribe's hand and, thanks to the wise combination of red and black ink, Danilac designed the folios in a very thoughtful manner.

Ръкопис на Данилац от манастира Високи Дечани (№ 54)
Manuscript of Danilac from the Visoki Dečani Monastery (№ 54)

Ангел, стенопис от манастира Високи Дечани (XIV век)
Angel, fresco from the Visoki Dečani Monastery (14th century)

С подкрепата на Столична община